

Олександр Володимирович ОЛІШЕВСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

НАСИЛЬСТВО ЛЮДИНИ НАД СОБОЮ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Кожен чув або бачив випадки, коли людина навмисне завдавала пошкодження своєму тілу через порізи, забиття, отруту, ковтала гострі предмети, виривала собі волосся на голові, стискала частини свого тіла тощо. У крайніх випадках людина йшла на самогубство. Все це разом є прикладами насильства над собою. Це ті ситуації, коли потерпілий і злочинець можуть бути в одній особі. Наявність таких небезпечних діянь та пов'язані з ними наслідки зумовлюють актуальність цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вирішення цієї проблеми звертали увагу у більшості соціологи, психологи та психіатри. Вона має міждисциплінарний характер, охоплюється цілим комплексом наук, серед яких: психологія, соціологія, культурологія, політологія, кримінальне право, кримінологія та інші. Питання насильства розглядали в своїх працях такі вчені, як: А. Б. Агапов, В. Г. Андросюк, Ю. М. Антонян, І. В. Арістова, Б. І. Бараненко, Ю. М. Батурін, І. Л. Бачило, В. М. Брижко, В. П. Казміренко, Р. А. Калужний, М. В. Костицький, В. А. Копилов, О. В. Кохановська, П. У. Кузнецов, З. В. Кузнецова, С. Д. Максименко, А. І. Марущак, О. Г. Марценюк, А. А. Письменницький, О. Р. Ратінов, В. М. Синьов, А. В. Стрельников, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець, Ю. С. Шемшученко та інші. Однак, види насильства над собою, шляхи протидії йому залишаються малодослідженими.

Мета статті – проаналізувати кримінально-правовий аспект насильства людини над собою.

Виклад основного матеріалу. В кримінальному праві насильство поділяють на фізичне і психічне. До фізичного насильства, з точки зору семантики, слід відносити вплив на тілесну недоторканність, здоров'я чи життя особи проти, поза, а в деяких випадках за її волею шляхом використання фізичної сили людей чи тварин, технічних засобів, уражуючих факторів і властивостей інших об'єктів матеріального світу або різних явищ природи. Другим видом насильства є психічне. З точки зору походження слова, до нього слід відносити вплив на психіку людини шляхом подання

інформації (погроз, можливо, гіпнозу тощо) або використання технічних засобів, об'єктів матеріально світу, явищ природи, що безпосередньо не впливають на її здоров'я, однак наслідком яких є почуття страху (побоювання, остраху, переляку, жаху), гніву (роздратування, обурення), психічних розладів чи хвороб.

Особливим різновидом насильства можна вважати особисту аскетичну практику (примушування себе до корисної роботи, режиму, молитви, обмеження в їжі, утримання від пустих розваг, шкідливих звичок тощо заради звільнення від власних гріховних пристрастей) або виконання медичних заходів (лікувальна дієта, голодування, виконання вправ і процедур, що несуть в собі біль і страждання). Такі види примусу себе є позитивними, адже їх наслідками є душевне і тілесне здоров'я.

Кримінальний кодекс України стоїть на захисті життя і здоров'я людини, проте загалом не передбачає відповідальності за насильство людини над собою. Виключенням є лише наступні кримінальні правопорушення і то за певних умов. Розглянемо їх детальніше.

Статтею 409 КК України встановлена відповідальність за ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення¹. Об'єктивна сторона цього діяння за частиною першою даної норми виражається в ухиленні військовослужбовця від несення обов'язків військової служби. Одним із альтернативних способів є самокалічення – заподіяння самому собі фізичної чи психічної шкоди.

В науковій літературі з цього приводу містяться наступні думки. Ним охоплюється штучне ушкодження (покалічення)². У результаті відбувається калічення органу або тканин тіла, порушення функцій певного органу, викликання певного захворювання, загострення чи підсилення хвороби, яка вже була у військовослужбовця³. Окремі науковці уточнюють цю ознаку та вказують, що у результаті самокалічення може відбуватися штучне викликання військовослужбовцем і психічних захворювань⁴. Військовослужбовці, ухиляючись від несення військової служби, можуть ковтати певні небезпечні предмети (наприклад, голки, цвяхи), а також хімічні речовини (зокрема, розчин хлорного вапна). Відповідно до міжнародної класифікації травм та хвороб, стороннє тіло в органах травлення належить до нозологічних хвороб (Т 18), що потребує надання хворому медичної допомоги. Самокалічення може включати посилення активними діями тієї хвороби чи травми, яка є у військовослужбовця.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

² Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. Х. : Право, 2011. С. 67.

³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. [5-те вид., допов.]. Х. : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін., 2013. С. 937.

⁴ Полный курс уголовного права: в 5 т.: учебн.Т. 5: Преступления против государственной власти. Преступления против военной службы. Преступления против мира и безопасности человечества. Международное уголовное право / под ред. А.И. Коробеева. СПб. : Юридический центр-Пресс, 2008. С. 318.

Наприклад, коли він роздряпує собі рану, інфікує її чимось¹. Джерелом спричинення шкоди здоров'ю військовослужбовця можуть бути вогнепальна чи холодна зброя, колючі або ріжучі знаряддя, різноманітна отрута, механічні, теплові та інші засоби², а також сильнодіючі, отруйні речовини, наркотичні, механічні, термічні засоби³, транспортні засоби або інші механізми⁴.

Таким чином, насильство людини над собою у вигляді заподіяння собі фізичної чи психічної шкоди за ст. 409 КК України є кримінально караним за наступних умов: 1) вчиняє його військовослужбовець; 2) умисно; 3) з метою ухилитися від несення обов'язків військової служби.

Іншими нормами, які опосередковано стосуються заподіяння фізичної чи психічної шкоди собі, є статті 309 та 316 КК України. Перша передбачає відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Тут не використано поняття «вживання», однак воно неможливе без хоча б однієї із зазначених дій об'єктивної сторони. Споживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів неминуче призводить до фізичної та душевної шкоди.

В ч. 1 ст. 316 КК України «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів» передбачена кримінальна відповідальність за публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян. Тут вказаний термін «вживання» наркотичних засобів і мається на увазі самостійність та добровільність його споживання особою. Відповідно до п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», під незаконним публічним вживанням наркотичних засобів слід розуміти вживання їх відкритим (очевидним для інших осіб) способом. Це можуть бути ін'єкція наркотичної рідини, куріння гашишу, крепу, опію, вживання макової соломи тощо. Відповідальність настає незалежно від того, вживає наркотики публічно одна особа чи група осіб.

Для відповідальності за вживання наркотичних засобів групою осіб не має значення, вживали її учасники наркотики при інших особах чи в їх відсутності. Важливим є те, що групове вживання наркотичних засобів здійснюється в таких місцях, як школи, училища, технікуми, коледжі, вищі навчальні заклади, стадіони, кінотеатри, театри, дискотеки та інші подібні

¹ Ониськів А. Кваліфікація ухилення від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (стаття 409 Кримінального кодексу України). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. №1. 2017. С. 124.

² Злочини проти встановленого порядку несення військової служби. Вказ. пр. С. 67.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [7-ме вид., переробл. та допов.]. К.: Юридична думка, 2010. С. 1159.

⁴ Полный курс уголовного права. Вказ. пр. С. 318.

заклади. Під іншими місцями масового перебування громадян маються на увазі вокзали, пристані, пляжі, парки, дитячі майданчики, підземні переходи, вулиці, площі тощо¹.

Із зазначених вище роз'яснень видно, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони даного діяння є місце та обстановка кримінального правопорушення. Перше – це: 1) місця, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів; 2) місця масового перебування громадян. Друге – обстановка – публічно (відкрито, очевидно для інших осіб).

Даною нормою законодавець піклується не про здоров'я людини, яка споживає наркотичний засіб, а забезпечує охорону громадського порядку в частині створення умов для нормального фізичного і морального розвитку інших. Насильство особи над собою через заподіяння шкоди своєму життю і здоров'ю шляхом вживання наркотичних засобів за ст. 316 КК України є кримінально караним лише за сукупності наступних умов: 1) вчиняється публічно; 2) у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Причини самоушкодження складні і часто можуть бути пов'язані з травмами чи психологічними розладами. Людині, яка завдає собі шкоди, також може бути поставлений діагноз хімічного розладу, такого як біполярний розлад; розлади харчової поведінки, такі як анорексія та булімія; та обсесивно-компульсивний розлад, серед іншого. Багато таких людей страждають від посттравматичного стресового розладу внаслідок сексуального чи емоційного насильства².

Лікування насильства над собою в основному спрямоване на усунення прихованих емоцій. Залежно від тяжкості психотерапевт може спочатку спробувати допомогти клієнту перервати патерн самоушкоджуючої поведінки. У цьому сенсі переривання заслуговує як короткострокової, так і довгострокової уваги; тобто увага до того, які почуття відчуються прямо зараз, і здатність дивитися на картину в цілому, включаючи те, як самоушкодження вписується в життя людини³.

В крайніх ситуаціях, коли особа вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, статтею 14 Закону України «Про

¹ Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26.04.2002 року // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

² Self Inflicted Violence / Carroll College. URL: <https://www.carroll.edu/node/11033> (дата звернення: 01.02.2022).

³ Self-Inflicted Violence / Oberlin College and Conservatory. URL: <https://www.oberlin.edu/counseling/specific-issues/self-inflicted> (дата звернення: 01.02.2022).

психіатричну допомогу» передбачено госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку¹.

Висновки. Таким чином, насильство людини над собою – це застосування фізичного чи психічного примусу особи до самої себе. Воно може бути негативним і позитивним. Наслідками останнього є зцілення себе від хвороб, душевне і тілесне здоров'я, покращення якості свого життя, свобода від гріхів і пристрастей, відчуття миру, спокою і радості. Негативними результатами можуть бути різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження (втрата будь-якого органу або його функцій, знівечення обличчя, пошкодження м'яких тканин тіла тощо), психологічні, психіатричні розлади, хвороби чи самогубство. Кримінальний кодекс України не передбачає відповідальності за насильство людини над собою окрім пов'язаних із цим випадків, передбачених в статтях 309, 316, та 409. Особливістю таких випадків є охорона здоров'я інших людей, умов для їх нормального фізичного і психічного розвитку, а також забезпечення порядку проходження та несення військової служби. Законодавець не встановив кримінально-правової охорони життя і здоров'я людини від самої себе, однак передбачив примусову госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги особи, яка вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність.

Загальний висновок такий: насильство людини над собою може стати опосередковано кримінально караним лише у ситуаціях, коли воно заподіює або може заподіяти шкоду іншим охоронюваним об'єктам, зокрема, здоров'ю населення, правовому режиму обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, громадському порядку в частині створення умов для нормального фізичного і морального розвитку інших людей, порядку проходження та несення військової служби.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2022

Александр Владимирович Олишевский

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

НАСИЛИЕ ЧЕЛОВЕКА НАД СОБОЙ: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Проведен анализ содержания статей Уголовного кодекса Украины на предмет содержания положений о насилии человека над собой. Исследование медицинского законодательства, публикаций в средствах массовой информации, научной периодики позволил определить сущность и особенности насилия над собой, показать медицинские и юридические моменты охраны человека. Выделено позитивное и отрицательное насилие человека над собой. Последнее может стать

¹ Про психіатричну допомогу: Закон України № 1489-III від 22.02.2000 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

опосредованно уголовно наказуемым только в ситуациях, когда оно причиняет или может причинить вред другим охраняемым объектам, в частности, здоровью населения, правовому режиму обращения наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, общественному порядку в части создания условий для нормального физического и нравственного развития других людей, порядка прохождения и несения военной службы. Установлено, что законодатель не устанавливает уголовно-правовой охраны жизни и здоровья человека от самого себя, однако предусмотрел принудительную госпитализацию в заведение по оказанию психиатрической помощи лица, совершающего или выявляющего реальные намерения совершить действия, представляющие собой непосредственную опасность для него или невозможность самостоятельно удовлетворять свои основные жизненные потребности на уровне, обеспечивающем ее жизнедеятельность.

Ключевые слова: *здоровье, насилие, позитивное, отрицательное, наказание, психиатрия, уголовное право.*

Oleksandr V. Olishevskiy

Candidate in Law, Docent

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

HUMAN VIOLENCE AGAINST THEMSELVES: CRIMINAL LEGAL ASPECT

The analysis of the content of the articles of the Criminal Code of Ukraine on the content of the provisions on human violence against oneself was carried out. The study of medical legislation, publications in the media, scientific periodicals allowed to determine the nature and features of self-violence, to show medical and legal aspects of human protection. The positive and negative violence of a person against himself is highlighted. The latter can be indirectly criminally punishable only in situations where it causes or may cause harm to other protected objects, in particular, public health, legal treatment of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, public order in terms of creating conditions for normal physical and moral development of other people, the order of passing and military service. It is established that the legislator does not establish criminal protection of human life and health from himself, but provides for involuntary hospitalization in a psychiatric institution of a person who commits or reveals real intentions to commit acts that pose an immediate danger to him or inability to satisfy their basic vital needs at a level that ensures its vital functions.

Key words: *health, violence, positive, negative, punishment, psychiatry, criminal law.*